

Gauss elvette tőle az elsőbbséget, és fölfedezését csak hűvös jóindulattal méltatta: valami meghasadt benne'. Ezután matematikai munkásságának – a már ismertetett (XIV. fejezet), értékes *Respon-sión* kívül – egyetlen figyelemre méltóbb terméke a sajnos csonkán maradt *Raumlehre*, az ötvenes évek közepe tájáról.³⁰

Meddő viaskodása közben mindinkább erőt vett rajta – voltaképp szerencséjére – régi szenvedélye: az *Üdvtan* megalkotása.

Ezt a szenvedélyét is apjától örökölte, s bizonyára apjával való beszélgetések hatására is, János már ifjú korában hivatottnak érezte magát arra, hogy megmutassa az emberiségnek az általános boldogság útját. Mégpedig – ellentétben apjával – kizárólag a földi boldogság útját. Ez az út lett volna az *Üdvtan*. Úgy gondolta, hogy eléri célját, ha az összes tudományokat egyetlen tökéletes rendszerbe foglalja, mivel³¹ *az emberek boldogságához csak annyival járulhatunk hozzá, hogy az elmét alapos ismeretekkel felvilágosítani törekszünk* . . . „Egyébaránt épen nem akarok boldogító, idvezítő terveimmel csak a' magyar nemzetre szorítkozni: *az egész emberi nem' általános boldogítása . . . fekszik nekem szívenem. Mi fölséges, édes érzés lesz, ha minden választékok leomolván, az ember az embert embernek nézi.*” . . . „És illő, méltó, helyes lesz az időt nem a' Krisztus', sem nem az én születésem napjától: hanem az emberi nem[nek] a' jeleni terv általi meg- 's föl-szabadulásától, 's ember-korba lépésétől 's (nemesebb értelemben véve) élni kezdetétől fogva számítani; hasonlíthatlanul méltóbban, mint kezdték volt a' frankok Napo-léon alatt.”

János tehát – mint nagy kortársa, Comte (1798–1857) – a tudományok összességét akarta szerves egészbe foglalni. „Ott, a hol kivánatosnak látszik – írja a nyilvános elismerésre sóvárgó magá-nos gondolkodó – az érdem szerint tisztelt feltalálók neveinek fel-emplítésével”. Ebben is ellentéte az apjának, aki munkáit névtelenül adta ki, a XIV. fejezetben idéztük már Farkas idevágó nézetét: „vagy ér valamit, vagy nem: ha van becse, nem a' név adja, ha nincs, mire a' név? tett adja a' névnek az életet, nem megfordítva, 's a' tett él név nélkül is . . . 'S mire [való] az Océánban tudni,

[hogy] ez [vagy] amaz csepp melyik völgyről jött?” Más följegyzésében azonban közeledik az apja gondolkodásához: „Maradjon mindnyájunk neve örök feledésben: a' nál inkább fog élni szellemünk a' tanban, mely a' meg-szabadított 's ujjászületett emberiséggel együtt . . . élő sirkövünk lesz; . . . tanomra nézve is kijelentem, . . . hogy nevem csak addig kívánom, hogy a cím-lapokon álljon, míg a' tan a' Föld-gömbön általánosan el-terjed, azután a' cím-lapról törültsék.”

A tudományok e szerves egészében János alapul a matematika logikai alapjait vette, betetőzésül pedig az Istenről szóló tant. Neki is fogott az alap megírásának, de nem fejezte be. A többi tudományokból csak még vázlatosabb töredékek maradtak fenn, vagy éppen semmi sem. Bizonyos, hogy eléggé sokoldalú és kellő mélységű tudása sem volt egy ilyen, szerves egészet alkotó – (vagyis a lényegre szorítkozó, az összefüggéseket kiemelő, a rendszer vázát megvilágító) – enciklopédia megírására. Érzi is ezt, elismerve, hogy „nagy fába vágta fejszéjét.” Éppen ezért a tudományok e rendszere alkotta volna az *ideiglenes* Üdvtant, s ennek helyébe lép majd a tudományok fejlődésével a mindjobban megfelelő *örök* Üdvtan. Ezt azonban János szerint is csak több ember írhatja meg. És megírásához – erre még visszatérünk – egy tökéletes nyelv szükséges.

Az Istenről szóló tanban három főproblémát akar elintézni: az isteni szellem milyenségének meghatározását; az Isten létezésének bebizonyítását; s végül annak kimutatását, hogy megismerve (bűnhődés, szenvedés által) javunkat, az Istenhez egyre hasonlóbak leszünk az isteni (szellemi és anyagi) hatalom és bölcsesség révén. De e főproblémák közül is – úgy látszik – csak a második megoldására vonatkozóan maradt fenn részletesebb följegyzés.³² Ez Jánost *pantheistának* mutatja: Isten és a mindenség azonosságának értelmében. Példái szerint még az élőlények érzékszervei, működésükkel együtt, Isten attribútumai. „Az Istennek tehát . . . van szeme, füle, 's mindenféle érzékszerve, még pedig véghetlen számú (sok), midőn minden állat egyszersmind az Istené is. Így az Isten eszik, iszik is, szóval mindenféle véges állati dologban el-jár ugyan-

a' kor 's az-által, mikor az állatok azokban el-járnak . . . minden állat érzését tökélyesen érzi . . ." De a mindenben megnyilvánuló szigorú törvényszerűség határain belül is *többféleképp* lehetséges mozgások (pl. általános vonzás, szerves növekedés révén) közül való *választásban*, a mozgások pályájának s idejének *kijelölésében* egy önkényes *akarat-oknak* kell megnyilvánulnia, *ami* – „erős hit és remény szerént mindenkit meggyőzőleg” – *bizonyítja* János szerint *az Isten létezését és állandó tevékenységét*. Figyelemre méltó, hogy az akkor igen elterjedt mechanisztikus, minden történést szigorúan egyértelműleg determináló, tehát az utólagos isteni beavatkozást – némelyek szerint – kizáró fölfogás idejében János egyes mozgások *többféle megválasztásának lehetőségével* áttörte a merev kauzalitást, és közel állt egy mai fizikai és biológiai fölfogáshoz, hogy általában a *valószínűbb* állapotok következnek egymásra. E magasabb álláspontra segíthette az is, hogy geometriájából pl. többféle gravitációs törvény lehetősége adódik.³³

Az említett ideiglenes *Üdv*ant is megelőzné a *Vezértan*: az alapvető és irányító gondolatok tárgyalása. Ilyen alapvető gondolat pl. hogy „*semmiféle egyéni üdv nem létesíthető vagy nem állhat fenn a közüdv nélkül*.” Ezt az alaptételt János szerint szigorúan be lehet bizonyítani!

Ha ezt „mindenki megismervén, átlátván, tudván, még pedig állandóan szem előtt tartva az igazi, valódi, állandó ön-javát: ezt, részint eredeti, ki-irthatatlan szívhajlamból [szívhajlamból], részint azon tökélyes meg-győződésből: hogy ön-üdve is csak a' közüdv' kifolyása lehet, [akkor] minden más élő-társára is, annak *állapotjához* illő okosan ki-szabott arányban, lehetőleg kiterjeszteni kedves *kötelességének* tartja; általjában a' meg-ismertt tökélyes jót, tökélyes törvényt állandóul jó-szívvvel, készséggel, önként, áldozat-érzet nélkül, kedves *szükségességgel* és nőttön növvő lelkesüléssel követi”.

Ekkor pedig „a' már majd két év-ezred óta naponta annyi milliő buzgó imától égő ajk által óhajtott, tetteg pedig már körülbelül hat ezer év óta hiában keresett Isten' Országá” valósulna meg: „egy,

az elveszettnél sokkal szebb, gyönyörűbb . . . művelt, okos, második Paradicsom”, olyan, „*a' hol mindenki a' lehető legkisebb fáradtsággal, sőt fáradtság és áldozat nélkül lehető leg több éleleiben részveszüljön és mind maga, mind lehető ivadécai boldog jövője iránt biztos és nyugodt lehessen*”. Ebben a Paradicsomban, amely „*a'* véghetlen sok 's véghetlenül műveltebbül 's nagyobbuló égi testeken teljes bizonytalansággal már életbe van léptetve”, mindenki „*eleven tiszta öntudattal, éberséggel, mindenkor, áldozat-érzet nélkül azt akarja és cselekszi, [a]mi a' köz és minden egyén javára ugyanakkor legcélzesebb*”. *Ez az akarat és cselekvés maga a „legelső-felsőbb szolgálat”, maga az istentisztelet.*

Az egyetemes boldogságot tehát János az emberi *belátásra* – bizony keskeny és felszínes alapra – építi. Szerinte ösztönöz a közös üdvre már *első* természetünk is: szívünk némely érzése, rokonszenv és részvét. De inkább arra a *második* természetre kell építeni, tehát azt kell fejleszteni, amely a belátásnak vérünkbe válásából áll. Mert minden emberi bajt és nyomort – kevéske boldogság mellett – az *első* természet okoz. Tehát a *rokonszenv és részvét helyébe a józan okosságnak kell lépnie*; egyik vagy másik embert nem kell jobban szeretnünk, mivel ezzel ártunk a többinek. *Mindenki egyenlő mértékben felebarát.* A jó szív egyesekkel szemben éppoly káros a közre (s így az egyénre nézve is), mint a legsivárabb önzés. (De ezt a ridegséget nem kell komolyan venni, annyira kiemelőt szeretettel ír édesanyjáról az előbb ismertetett *Önéletrajz*-ban.)

Az érzelmek helyett tehát tudásra van szükség. Az általános boldogság bekövetkezéséhez „nem nógatás, nem törvény, [nem] parancs, nem erőszak kell, hanem művelés”. *Tudás révén leszünk igazán erőnyesek* – íme az örök szokratészi gondolat³⁴ –, tehát, mint előrebocsátottuk, a tudományokat kell olyan szerves egészbe foglalni s világosan előadni, hogy e rendszer „ellenállhatatlan varázseréjének a hatalmánál fogva” a közüdv *magától* bekövetkezzék. Külön meggyőzésre nincs szükség, s ezért mellőz János mindenféle bírálatot a meglevő vallásokról, társadalmi és állami berendezésekről. Ezt külön is hangsúlyozza, s hozzát teszi magyarázatul, hogy a

nagy cél érdekében lehetőleg mindenki kedvét keresi és lehetőleg ragaszkodik az eddigi szellemhez, divathoz. Egy kivételt mégis tesz a „statusquo-i tárgyokban”, ti. az úrbér 1848-ban történt megszüntetését s az ezt követő kártalanítás célszerűbb szabályozását kívánja. Ez őt, mint a domáldi nemesi birtok egyik tulajdonosát, anyagilag érintette. (Vö. az I. fejezet 1. jegyz. folyamodványtervezetével.)

De hogy ez a hatalmas erejű belátás megszülessék: *tökéletes nyelv* szükséges a tökéletes Údvtanhoz. Neki is vágott, hogy a magyar nyelvet ilyenné formálja: olyan tökéletessé s egyszerűvé „hogy a’ nyelvére büszke frank és ángol, ’s más, öröklött hangjaikra féltékeny Nemzetek a’ miénkben tökélyt ’s elsőseget találván, az övéiket el-dobják, ’s a’ miénket veszik-be, ’s magyarok lesznek. Ragaszkodunk ugyan-is, és nagyon helyesen és természetesen egyfelől a’ régihez és irtodunk az újtól, de *csak* addig, azért és annyiban: [a]míg, miért és mennyiben az újat *még jobbnak* nem ismerjük, valaminth más-felől az eddigi emberi természet ’s polgári állapot tökélytelenségénél fogva szüntelen és untalan ügyökszünk [igyekszünk] a’ régiből ki-vergödni, ’s kapunk minden ujan, de esmég [ismét] *csak* addig, azért és annyiban: [a]míg, miért és mennyiben a’ régít rosznak érezve, vele meg-nem-lehetvén elégedve, mind jobbat-jobbat keresünk.”

Hangyaszorgalommal dolgozott a világnyelvvé tökéletesítendő magyar nyelv szótárán. A tökéletesnek *egyszerűnek* is kell lennie, tehát ebben az új nyelvben nincs kivétel. Különben „a’ Révai [Miklós a kiváló nyelvész] derék szellemében a’ szó származását szem előtt kívánom tartani” – írja János, és szét akarja szedni nyelvünket, hogy „betű betűn ne maradjon ’s csak azután kezdjük azt újból, illő óvatos és gondozott jó terv szerint fel-építeni vagy egybe-rakni. Csak egy kis el-szánt akarat kell e tárgyra és azonnal sikerül”.

Hát valóban „elszánt akarat” kell például a „vilver-tan”, azaz optika, a „vil-tör-tan”, azaz dioptrika, a „vil-köz-tan”, azaz katoptrika, a „nyi-tan” azaz mennyiségtan szavak megalkotásához, el-

fogadásához,* vagy pl. az ilyen kivétel nélküli, egységes, különös hangzású ragozáshoz:

neked = te-nek,	rólad = te-ről,
téged = te-at,	benned = te-ben,
tőled = te-től,	beléd = te-be,
veled = te-vel,	terád = te-ra,
rajtad = te-an,	belőled = te-ből.

Ez a „szétszedett” majd „óvatosan egyberakott, az eddiginek ki-művelése által készült tökélyes magyar nyelv” – János szerint – „néhány óra alatt középszerű elméjü, más nemzetbeli által is megtanulható”. Hogy szavai és gondolkodásunk fogalmai között *kölcsönösen egyértelmű megfelelésnek* (vonatkozásnak) kellene fönnállania (a legkisebb félreértés elkerülése végett), az természetes következménye annak, hogy matematikus akarta megalkotni.

Ámde ha olyan tökéletes valamely nyelv, hogy minden gondolat egyértelműen meghatározza, mintegy magában foglalja egyetlen, kizárólagos kifejezését, akkor a tökéletesség e fokán – János érdekes ötlete szerint – minden *szükségképp* kötött alakú, vagyis *költemény*. Valóban: a gondolatok lényegének megjelenítése *tökéletesen* harmonizáló kifejezéssel költemény volna abban a legmagasabb egységben, ahol Hegel (1770–1831) szerint a művészet már beleolvad a tudományba. De ilyen „költeményt” ember sohasem ír: az egymáshoz nagyon hasonló gondolatok közötti hajszálfinom eltérések követése *egyértelműen* meghatározott – tehát egymástól különböző, más-más – szavakkal, kifejezésekkel gyakorlatilag lehetetlen már az ehhez szükséges szavak, kifejezések rendkívül nagy száma miatt is.

Az *Údvtan* oly nagy mértékben való elterjedése, hogy minden kényszer nélkül, pusztán az emberi belátás folytán, fölidézze és

* A nyelvújítás csonkításait túlozta János. Akkortájt csonkult pl. az orvosi rendelvény *vényre*, akkoriban írt Kölcsey erény helyett *rényt*. Ám csonkításal keletkezett sok hasznosnak bizonyult szó is, pl. ábra, árny, cím, genny, gömb, ima, percz, tan stb.

fönntartsa az általános boldogságot: *legalábbis két feltevéstől függ.* Egyik *feltevés*, hogy az emberek óriási többségének műveltsége a mai állapotokat rendkívüli mértékben fölülmúlva *tud és fog fejlődni.* A másik *feltevés*, hogy e rendkívül fejlett műveltségű, roppant embertömeg tagjai *elfogadják és követik* az említett alapelvet, hogy egyéni üdv csak közüdv révén lehet állandó.

Gyermekies bizakodás mind a két feltevés, de csak *jó* ember bízakodhatik így.

Bár az *Üdvtan* inkább ún. *észvallás*, mint társadalmi rendszer, mégis vannak Jánosnak javaslatai, tervei a művészetek szabadoságának a korlátozására (a költészet „idétlen szülöttje a felnőtt embernek”; a szobrászatnak és festészetnek nem látja célját az emberi boldogság nézőpontjából; egyedül a komoly zenét tűri meg); a kihívó női öltözködés megrendszabályozására; nemzetközi tudományos akadémia fölállítására London székhellyel; teljes munkamegosztáson alapuló községek létrehozására. Az oktatás alapelvéül az *Üdvtan* Schillertől vett jelszavát teszi: *a főnek kell a szívet művelni*;³⁵ talán elégszer tapasztalta – az *Önéletrajzában* is említett nagyon szerelmes természete miatt –, hogy a szív – ha nem is *mindig*, mint La Rochefoucauld herceg írta, de – *gyakran* becsapja az elmét.³⁶

Mindezeket nemcsak a félbemaradt – az *Appendix, Responsio, Raumlehre* mellett csekély értékű – *Üdvtanért* mondtuk el, hanem János *naiivul optimista és racionalista gondolkodásának* jellemzése végett. Bántó fontoskodás volna a mai ember tapasztalatával bírálgatni a legnagyobb magyar matematikus *Üdvtanát*. Örvendjünk inkább, hogy balsorsú lángelménk legalább akkor boldog volt, mikor mindenről megfeledkezve Isten küldöttjének, vagy éppen fiának, a minden más könyvet fölöslegessé tevő „új biblia” leendő megírójának érezte magát, és az „elveszettnél sokkal szebb, gyönyörűbb Paradicsom” képein álmodozott. [14]

*

Ámde ezek az álmok is egyre zavarosabb szenvedéllyé torzultak. Megrendülve nézzük egyre kuszább, már alig olvasható, idegesen-